

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ РОЗВИТКУ НАВИЧОК SOFT SKILLS ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ОГЛЯДОВИЙ АСПЕКТ

Чобанян Анна Варужанівна,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
ORCID ID: 0000-0001-6191-1068
Researcher ID AEB-4139-2022

Авторка статті звертає увагу на сучасні наукові дослідження у сфері педагогіки та психології, які висвітлюють проблематику розвитку soft skills. Важливою складовою є також висвітлення практичних аспектів інтеграції дітей зазначеної категорії у соціальне середовище, що охоплює як шкільне життя, так і підготовку до самостійного дорослого життя. Матеріал статті пропонує огляд сучасних підходів і методик розвитку м'яких навичок, таких як ефективна комунікація, емпатія, критичне мислення, вирішення проблем і співпраця серед дітей середнього шкільного віку, особливо тих, що мають порушення інтелектуального розвитку. Основна увага зосереджена на важливості інтеграції цих навичок у соціальне середовище та підготовку до самостійного життя. Авторка аналізує низку інноваційних освітніх програм, зокрема Leader in Me, яка сприяє розвитку лідерських навичок і soft skills у шкільному середовищі. Також розглядається методика Project-Based Learning (PBL), яка акцентує увагу на залученні учнів до комплексних проєктів, що інтегрують знання та навички з різних предметних областей, і програма MindUP, що зосереджується на розвитку емоційного інтелекту, свідомої уваги та позитивного мислення.

Стаття підкреслює, що ці програми сприяють створенню комплексного освітнього досвіду, який готує дітей середнього шкільного віку до викликів сучасного світу, інтегруючи академічні знання з життєвими навичками. Вони сприяють створенню інклюзивного навчального середовища, враховуючи різноманітні потреби усіх учнів, і допомагають дітям із порушеннями інтелектуального розвитку досягти свого повного потенціалу й інтегруватися в ширше освітнє та соціальне середовище. Зміст статті орієнтовано на фахівців у галузі спеціальної освіти, інклюзивного навчання, психології й на загальне коло читачів, зацікавлених у питаннях інклюзивної освіти та розвитку дітей з особливими потребами.

Ключові слова: soft skills, діти середнього шкільного віку, порушення інтелектуального розвитку, особливі освітні потреби, комунікативний розвиток, соціальний розвиток, інклюзивне освітнє середовище.

Chobanian Anna. Modern methods of soft skills development children of middle school age with disorders of intellectual development: a review

The author of the article draws attention to modern scientific research in the field of pedagogy and psychology, which highlights the problems of developing "soft skills". The methods that are already used in world practice are analyzed, as well as the latest approaches that can be adapted for use in the educational process with children who have special educational needs, in particular, intellectual development disorders, are proposed. An important component is also highlighting the practical aspects of the integration of children of this category into the social environment, which includes both school life and preparation for independent adult life. The material of the article offers an overview of modern approaches and methods for the development of soft skills, such as effective communication, empathy, critical thinking, problem solving and cooperation among children of secondary school age, especially those with intellectual disabilities. The focus is on the importance of integrating these skills into the social environment and preparing for independent living. The author analyzes a number of innovative educational programs, including "Leader in Me", which promotes the development of leadership skills and "soft skills" in the school environment. Also considered is the "Project-Based Learning" (PBL) method, which emphasizes the involvement of students in complex projects that integrate knowledge and skills from different subject areas, and the "MindUP" program, which focuses on the development of emotional intelligence, conscious attention and positive thinking.

The article emphasizes that these programs contribute to the creation of a comprehensive educational experience that prepares students for the challenges of the modern world by integrating academic knowledge with life skills. They contribute to the creation of an inclusive learning environment, taking into account the diverse needs of all students, and help children with intellectual disabilities reach their full potential and integrate into the wider educational and social environment. The content of the article is aimed at specialists in the field of special education, inclusive education, psychology and the general circle of readers interested in the issues of inclusive education and the development of children with special needs.

Key words: soft skills, children of middle school age, intellectual disorders, SEN, communicative development, social development inclusive educational environment.

Вступ. У сучасному світі, де динаміка соціальних взаємодій і професійних вимог неухильно зростає, розвиток soft skills (м'яких навичок) стає вирішальним для адаптації кожної особи в суспільстві. Це стосується не лише осіб із нормотиповим розвитком, але й дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку.

Розвиток soft skills, або м'яких навичок, у дітей середнього шкільного віку є ключовим елементом їх освітнього процесу та соціального розвитку, що підкреслюється в сучасних педагогічних дослідженнях. У цей період розвитку дитини відбувається формування важливих навичок, таких як ефективна комунікація, емпатія, критичне мислення, вирішення проблем

і співпраця, які мають значний вплив на її подальше життя та професійний успіх.

Для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку ці навички набувають особливої значущості, оскільки такі діти часто стикаються з додатковими викликами в соціальній адаптації та спілкуванні. Комунікативні навички, зокрема, є вирішальними для забезпечення їхньої здатності висловлювати власні думки, емоції та потреби, а також для розуміння інших. Це, зі свого боку, сприяє підвищенню самооцінки та соціальної інтеграції.

Згідно із сучасними психолого-педагогічними дослідженнями, розвиток емоційного інтелекту є важливою складовою розвитку особистості дитини. Емоційний інтелект має здатність розпізнавати й управляти власними емоціями, а також розуміти емоції інших, що є особливо значущим для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, оскільки такі діти можуть мати труднощі у сприйнятті й інтерпретації соціальних сигналів.

У цьому контексті огляд сучасних методик, що сприяють розвитку комунікативних навичок, емоційного інтелекту, здатності до командної роботи, критичного мислення й інших важливих компонентів soft skills у дітей середнього шкільного віку, набуває особливої ваги. Освітній процес дітей зазначеної категорії вимагає індивідуалізованого підходу та використання інноваційних, часто нестандартних методів навчання, здатних задовольнити їх унікальні освітні потреби.

Метою статті є розгляд теоретичних аспектів розвитку soft skills у дітей із порушеннями інтелектуального розвитку, аналіз ефективності різних підходів і методик.

Матеріали та методи – аналіз сучасних наукових досліджень у галузі педагогіки та психології.

Результати дослідження. Зарубіжні дослідження, присвячені методикам розвитку навичок soft skills у дітей середнього шкільного віку, є міждисциплінарними й охоплюють широкий спектр підходів і теорій. Вони інтегрують знання з психології, педагогіки, нейрота соціальних наук, щоб забезпечити ефективний розвиток таких ключових навичок, як комунікація, емпатія, критичне мислення, вирішення проблем і співпраця.

За даними CASEL (Collaborative for academic, social, and emotional learning), одним з основних напрямів у цій сфері є вивчення впливу соціально-емоційного навчання (SEL) на розвиток дітей. Дослідження показують, що програми SEL, які інтегровані у шкільну освіту, сприяють покращенню соціальних навичок, емоційного благополуччя, а також академічної успішності учнів. Ці програми зазвичай передбачають активності, спрямовані на розвиток самосвідомості, саморегуляції, соціальної свідомості, навичок встановлення відносин та відповідального прийняття рішень [2; 6; 5; 7].

Іншим важливим аспектом є використання ігрових методів і технологій для розвитку soft skills. У своїх наукових доробках J. P. Gee, зазначає, що цифрові ігри, рольові ігри та симуляції створюють віртуальні середовища, де діти можуть експериментувати з різними формами поведінки та комунікації в безпечному контексті.

Це не тільки сприяє набуттю нових навичок, але й дозволяє дітям розуміти наслідки своїх дій у контрольованих умовах [4].

Крім того, зросла увага до культурної компетентності в контексті розвитку soft skills. Дослідження J. A. Banks у цій сфері зосереджені на розумінні того, як різні культурні контексти впливають на виховання та розвиток дітей. Це передбачає вивчення багатомовності та багатокультурності в освітньому процесі, що допомагає дітям розвивати глобальне мислення й інтеркультурну співпрацю [1].

Значну роль у цих дослідженнях відіграє також роль батьків та сім'ї у розвитку soft skills. Отже, K. R. Wentzel актуалізує в своїх наукових працях різні підходи, які батьки можуть використовувати вдома для підтримки соціального й емоційного розвитку своїх дітей, що передбачає спільні активності, емоційне обговорення та підтримку в прийнятті рішень [13].

У підсумку, зарубіжні дослідження у сфері розвитку soft skills у дітей середнього шкільного віку наголошують на комплексному підході, який враховує індивідуальні потреби кожної дитини, її культурний та освітній контекст. Ці дослідження сприяють створенню більш ефективних та інклюзивних освітніх програм, здатних задовольнити потреби різноманітного шкільного населення.

Наукова розвідка з окресленої тематики засвідчила наявність декількох сучасних зарубіжних методик, що сприяють розвитку навичок soft skills у дітей середнього шкільного віку. Зупинимося на їхньому огляді і здійснимо спробу розгляду можливості застосування / адаптації щодо категорії дітей середнього шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку.

I. Програма Leader in Me є інноваційною, всебічною шкільною програмою, спрямованою на розвиток навичок soft skills у дітей [12]. Вона базується на книзі Stephen R. Covey's *The 7 Habits of Highly Effective People* та адаптована для застосування у шкільному середовищі. Ця програма орієнтована не тільки на академічний успіх учнів, а й на розвиток ключових навичок, які допомагають їм ставати відповідальними, самодостатніми й ефективними лідерами у своїх спільнотах [9].

Основні компоненти програми такі:

1. Бути проактивним (be proactive). Означена позиція вчить дітей брати відповідальність за своє життя. Вона означає розуміння того, що наша поведінка є результатом особистих рішень, а не умов, у яких ми перебуваємо. Учні навчаються розрізняти сферу свого впливу та сферу свого занепокоєння, фокусуючись на тому, що вони можуть контролювати.

2. Починати з кінця в думках (begin with the end in mind). Ця навичка спонукає дітей визначати свої особисті цілі та цінності. Вона передбачає розвиток представлення того, ким вони хочуть стати і чого хочуть досягти в житті. Це сприяє формуванню міцного морального компаса, який супроводжує / зорієнтовує в щоденних діях і рішеннях.

3. Встановлювати першочерговість (put first things first). У межах цієї навички учні опановують здатність управляти своїм часом та енергією, визначати пріорите-

ність у справах. Це передбачає планування, встановлення цілей, делегування та відмову від непродуктивних дій.

4. Думки в діаді «виграш – виграш» (think win-win). Окреслена навичка розвиває спроможність ефективного спілкування та міжособистісних відносин. Вона базується на ідеї, що успіх інших не є загрозою для власного успіху. Навпаки, вона заснована на переконанні, що співпраця може привести до взаємних винагород.

5. Спершу намагатися зрозуміти, а потім бути зрозумілим (seek first to understand, then to be understood). Ця позиція вчить дітей слухати з емпатією, намагаючись зрозуміти точку зору іншої людини перед тим, як висловлювати власну. Це ключовий елемент ефективного спілкування.

6. Створювати синергію (synergize). В аспекті шостої навички доцільно вчитися працювати в команді, цінувати різноманіття, відкривати нові можливості через співпрацю. Наголошується на тому, що командна робота та взаємоповага можуть призвести до кращих результатів, ніж може досягти будь-яка індивідуальна діяльність.

7. Відновлювати свої сили (sharpen the saw). Остання навичка вчить дітей важливості розвитку самовдосконалення. Це означає регулярне оновлення та покращення себе в чотирьох основних аспектах життя: фізичному, соціальному / емоційному, розумовому та духовному.

Вищезазначене формує основу для розвитку всебічної розвиненої особистості, спроможної ефективно взаємодіяти з оточуючими та вести продуктивне життя.

Переваги програми:

- розвиток особистісних навичок;
- покращення соціальних навичок;
- академічний розвиток.

Методика програми Leader in Me, яка базується на доробках Stephen R. Covey, орієнтована на всебічний розвиток особистості учнів і містить ряд ключових елементів, спрямованих на формування лідерських якостей і soft skills. Ця програма є унікальною з огляду на те, що вона інтегрується в повсякденне шкільне життя, охоплюючи не тільки академічну програму, але й соціальну взаємодію, поведінку й емоційний розвиток учнів.

Серцевиною методики є сім навичок, які виховують у дітей відповідальність, ініціативність, планування, вміння працювати в команді, розуміння інших і здатність до постійного вдосконалення. Ці навички презентуються не як теоретичні концепти, а як практичні дії, які учні можуть застосовувати щодня. Наприклад, звичка «бути ініціативним» передбачає навчання дітей самостійно приймати рішення та брати відповідальність за свої дії. Програма також акцентує увагу на важливості створення позитивного навчального середовища, де кожен учень відчуває себе цінним і здатним досягати успіху. Вона надає вчителям інструменти для створення такого середовища та підтримки учнів у їхньому розвитку [12].

Важливу роль у програмі Leader in Me відіграє залучення батьків і місцевої громади. Розуміння та підтримка з боку батьків збільшує ефективність програми, оскільки принципи та навички, яких діти навчаються в школі, підкріплюються і вдома.

Додатково програма передбачає постійну оцінку та відстеження прогресу учнів. Це дає змогу вчителям налаштовувати методику під індивідуальні потреби учнів і забезпечувати, що кожна дитина отримує необхідну увагу та підтримку.

У підсумку, методика Leader in Me є комплексним підходом до освіти, який спрямований на розвиток не тільки академічних знань, але й важливих життєвих навичок і якостей лідера. Ця програма може бути адаптована до різних освітніх контекстів і потреб учнів, що робить її відповідною для широкого спектра шкільних середовищ.

Програма Leader in Me може бути адаптована для різних освітніх закладів з урахуванням їх специфіки та потреб. Важливим є залучення всіх учасників навчального процесу – від адміністрації школи до батьків – для створення умов, що сприяють всебічному розвитку кожної дитини.

Програма Leader in Me, має потенціал бути дієвою і для дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, але застосування її вимагає спеціального підходу й адаптації. Важливим є розуміння того, що ці діти можуть мати унікальні освітні потреби, тому програму потрібно модифікувати, щоб вона відповідала їхнім специфічним вимогам.

Розвиток навичок, які формують основу програми Leader in Me, таких як самостійність, відповідальність, ефективне спілкування та вміння працювати в команді, є цінним для всіх дітей, включно з тими, хто має інтелектуальні порушення. Однак методи викладання цих навичок потребують більшої конкретики, повторення та візуальної підтримки. Використання ігор, інтерактивних вправ та ілюстративних матеріалів може значно поліпшити засвоєння матеріалу.

Учителі й асистенти, які працюють з дітьми з порушеннями інтелектуального розвитку, повинні мати відповідну підготовку та розуміння їхніх особливих потреб. Також важливо забезпечити постійну підтримку та зворотний зв'язок як від вчителів, так і від батьків. Залучення батьків у процес навчання є ключовим, оскільки вони можуть продовжувати практикувати й закріплювати звички та навички в домашніх умовах.

Ефективність програми Leader in Me для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку залежить від гнучкості програми, здатності вчителів адаптувати навчальний матеріал до потреб учнів та активної участі батьків. Спеціально адаптована програма може не лише сприяти розвитку важливих життєвих навичок, але й підвищувати самооцінку та соціальну адаптацію дітей зазначеної категорії.

II. Розглянемо іншу методику дотичну до тематики статті. *Методика Project-Based Learning (PBL)*, або проєктне навчання (розроблена в Ольборзькому університеті (Данія) у 1974 р.), є інноваційним підходом у сфері освіти, який зосереджується на залученні учнів до комплексних проєктів, які тривають протягом тривалого періоду часу й інтегрують знання та навички з різних предметних галузей. Головна ідея PBL полягає в тому, щоб надати учням можливість активно досліджувати складні питання або проблеми, що мають практичне та реальне значення [8].

У межах PBL учні займаються проєктами, які потребують критичного мислення, рішення проблем, співпраці та самостійної роботи. Ці проєкти часто виходять за рамки традиційного класного навчання, залучаючи дітей до реальних ситуацій і викликів. Проєкти можуть бути різноманітними: від створення дослідницьких робіт до розробки інженерних проєктів або соціальних ініціатив.

Учителі в цій методиці виступають радше в ролі наставників і консультантів, ніж традиційних лекторів.

Вони допомагають учням формулювати питання для дослідження, розвивати плани та стратегії, а також оцінювати прогрес і результати. Основна мета вчителя – надати підтримку та напрям, а не давати готові відповіді або рішення [8].

Одним із ключових елементів PBL є рефлексія. Учні мають можливість аналізувати свої досягнення, процеси роботи над проектом і взаємодію в команді. Це дає змогу їм усвідомлювати власний процес навчання та його ефективність.

Проектне навчання також передбачає публічну презентацію результатів проекту, що розвиває навички комунікації та публічних виступів. Це дає змогу учням ділитися своїми знаннями й ідеями з більш широкою аудиторією, що може охоплювати інших учнів, вчителів, батьків і представників місцевої спільноти.

Загалом PBL спрямована на розвиток в учнів важливих життєвих навичок, таких як самостійність, відповідальність, гнучкість і здатність до навчання протягом усього життя. Цей підхід підтримує глибоке розуміння предметів, а також практичне застосування знань у реальних ситуаціях [14].

Методика проектного навчання (Project-Based Learning, PBL) пропонує ряд значних переваг, які позитивно впливають на освітній процес і розвиток учнів. Однією з основних переваг є активізація та поглиблення процесу навчання, оскільки учні безпосередньо залучені до розробки та виконання проектів, що потребують глибокого дослідження й аналізу. Це сприяє розвитку критичного мислення та навичок рішення складних проблем, оскільки учні стикаються з реальними, часто складними завданнями, для вирішення яких потрібно знайти творчі й інноваційні підходи [14].

Ще одна перевага PBL – це розвиток навичок співпраці та комунікації. Працюючи над проектами в групах, учні вчаться ефективно спілкуватися, ділитися ідеями, враховувати різні точки зору та досягати спільних цілей. Це підготовка до реального життя, де здатність працювати в команді та взаємодіяти з іншими є критично важливими навичками.

PBL також сприяє розвитку самостійності та відповідальності, оскільки учні отримують більше свободи у виборі тем і напрямів своїх проектів. Учні вчаться планувати свою роботу, ставити цілі та самостійно шукати рішення, що розвиває самоорганізацію і навички управління часом.

Проектне навчання також відкриває можливості для інтеграції різних предметів і дисциплін. Учні можуть поєднувати знання з математики, науки, мови та соціальних наук, щоб вирішити комплексні завдання, що сприяє розвитку глибокого та всебічного розуміння предмету.

Нарешті, PBL допомагає учням розуміти практичне застосування знань. Виконуючи проекти, які часто стосуються реального життя, діти можуть бачити, як теоретичні знання застосовуються на практиці. Це сприяє більш глибокому залученню учнів у навчальний процес та підвищує їхню мотивацію до навчання.

Загалом проектне навчання створює багатий, динамічний освітній досвід, який сприяє розвитку важливих життєвих навичок і підготовці учнів до успіху в майбутньому.

Методика проектного навчання (Project-Based Learning, PBL) може бути адаптована для дітей із пору-

шеннями інтелектуального розвитку, хоча це потребує додаткових зусиль і творчого підходу з боку вчителів. Головною метою такої адаптації є створення навчального середовища, яке враховує індивідуальні особливості та потреби кожної дитини, забезпечуючи при цьому їх залучення й активну участь у навчальному процесі.

Адаптація PBL для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку передбачає спрощення та структурування проектів таким чином, щоб вони були доступні та зрозумілі для цих учнів. Це може передбачати використання більш візуальних матеріалів, конкретних інструкцій і більш чітко визначених етапів проекту. Важливо також забезпечити дітям достатньо часу для виконання завдань, оскільки учні з порушеннями інтелектуального розвитку можуть потребувати додаткового часу для обробки інформації та виконання завдань.

Ще одним ключовим аспектом адаптації є використання диференційованого підходу, який дає змогу враховувати різний рівень здібностей та інтересів учнів. Учителі можуть пропонувати різні варіанти проектів або дозволяти учням вибирати завдання відповідно до їхніх інтересів і здібностей. Такий підхід не тільки підвищує мотивацію учнів, але й допомагає їм краще розуміти навчальний матеріал.

Важливу роль у адаптації PBL відіграє також залучення батьків та інших дорослих, які можуть надати додаткову підтримку учням під час виконання проектів. Вони можуть допомагати в домашніх завданнях, сприяти розвитку навичок і підтримувати позитивну атмосферу для навчання.

Адаптація PBL для дітей із порушеннями інтелектуального розвитку може бути викликом, але водночас вона відкриває шлях до глибшого залучення та розвитку цих учнів. За допомогою творчого підходу, індивідуальної уваги та відповідної підтримки ця методика може стати ефективним інструментом для їхнього освітнього й особистісного розвитку.

III. Програма MindUP є інноваційним педагогічним інструментом, розробленим D. H. Shapiro, яка має на меті забезпечити цілісний підхід до розвитку дітей, зокрема їх емоційного, соціального та когнітивного зростання. Ця програма базується на наукових дослідженнях у галузі нейробіології, психології та освітніх інновацій, що дає змогу їй виступати як міцний фундамент для гармонійного розвитку особистості [10].

Основна ідея MindUP полягає в розвитку свідомої уваги, позитивного мислення та смислової взаємодії з навколишнім світом. Програма передбачає низку занять і вправ, які сприяють кращому розумінню власних емоцій, вмінню справлятися зі стресом і розвитку емпатії до інших. Важливою складовою MindUP є інтеграція практик усвідомленості і медитації в щоденну рутину дітей, що сприяє підвищенню концентрації, покращенню пам'яті та загальному емоційному благополуччю [3; 10; 11].

Програма також акцентує увагу на розвитку навичок критичного мислення й саморегуляції. Це досягається через взаємодію, групові обговорення та різноманітні вправи, які допомагають дітям рефлексувати над своїми діями й поведінкою, а також розвивають здатність співпрацювати з іншими.

Адаптація MindUP для дітей середнього шкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку вимагає

особливого підходу, адже ці діти можуть мати специфічні потреби й умови навчання. Адаптація має зосередитися на забезпеченні доступності та зрозумілості матеріалу з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини. Наприклад, вправи на усвідомленість можуть бути адаптовані з використанням більш простих інструкцій і включенням елементів ігрової взаємодії, щоб зробити навчання більш цікавим та ефективним.

Також важливо створити безпечне та підтримуюче навчальне середовище, де кожна дитина відчуває себе цінною і здатною до навчання. Використання візуальних підказок, інтерактивних завдань та індивідуальних підходів допоможе дітям із порушеннями інтелектуального розвитку краще засвоювати матеріал та активно брати участь у процесі навчання.

Завершуючи, зазначимо, що програма MindUP є ефективним інструментом для розвитку ключових життєвих навичок у дітей, включно з тими, хто має особливі освітні потреби. Її адаптація та інтеграція в освітній процес забезпечить не тільки академічний успіх, але й позитивний вплив на емоційне та соціальне благополуччя дітей.

Висновки. Сучасний освітній ландшафт розширюється завдяки інноваційним підходам, які представлені в програмі MindUP, методиці Project-Based Learning

(PBL) та програмі Leader in Me. Кожна із цих програм вносить унікальний вклад у розвиток учнів, сприяючи формуванню багатогранної особистості. MindUP зосереджується на розвитку емоційного інтелекту й усвідомленості, виховуючи вміння рефлексувати та емпатію. PBL стимулює активне навчання через проєкти, розвиваючи критичне мислення та практичні навички, потрібні для вирішення реальних завдань. Leader in Me формує лідерські якості, виховуючи відповідальність та ініціативність.

Представлені програми створюють комплексний освітній досвід, що підготовлює учнів до викликів сучасного світу. Вони інтегрують академічні знання з життєвими навичками, виховуючи учнів, які не тільки когнітивно розвинені, але й емоційно стійкі, соціально відповідальні та здатні до лідерства. Цей гармонійний підхід в освіті є ключовим для формування гнучких, креативних індивідів, які зможуть успішно адаптуватися та процвітати у швидкозмінному світі.

Загалом ці програми сприяють створенню інклюзивного навчального середовища, яке визнає та відповідає на різноманітні потреби всіх учнів. Вони забезпечують необхідні умови для розвитку учнів із порушеннями інтелектуального розвитку, допомагаючи їм досягти свого потенціалу та інтегруватися в ширше освітнє та соціальне середовище.

Література:

1. Banks, J. A. (2006). Improving Race Relations in Schools: From Theory and Research to Practice. *The Journal of Social Issues*, 62 (3), 607–614.
2. Blewitt, C., O'Connor, A., Morris, Mousa, A., Bergmeier, H., Nolan, A., Jackson, Barrett, & Skouteris, H. (2020). Do Curriculum-Based Social and Emotional Learning Programs in Early Childhood Education and Care Strengthen Teacher Outcomes? A Systematic Literature Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 1049. <https://doi.org/10.3390/ijerph17031049>.
3. Crooks, C.V., Bax, K., Delaney, A. et al. (2020). Impact of MindUP Among Young Children: Improvements in Behavioral Problems, Adaptive Skills, and Executive Functioning. *Mindfulness*, 11, 2433–2444. <https://doi.org/10.1007/s12671-020-01460-0>.
4. Gee, J. P. (2008). Learning and Games. In K. Salen (Ed.), *The Ecology of Games: Connecting Youth, Games, and Learning* (pp. 21–40). The MIT Press. <https://doi.org/10.1162/dmal.9780262693646.021>.
5. Howley, Donal & Dyson, Ben & Baek, Seunghyun & Fowler, Judy & Shen, Yanhua. (2021). “This Is Not Gym”: Enacting Student Voice Pedagogies to Promote Social and Emotional Learning and Meaningful Physical Education. *Frontiers in Sports and Active Living*, 3. 10.3389/fspor.2021.764613.
6. J., Cheung, A. C. K., & Ni, A. (2022). The Effectiveness of Promoting Alternative Thinking Strategies Program: A Meta-Analysis. *Frontiers in Psychology*, 13, 1030572. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1030572>.
7. Maloney, J., Lawlor, M., Schonert-Reichl, K., & Whitehead, J. (2016). A Mindfulness-Based Social and Emotional Learning Curriculum for School-Aged Children: The MindUP Program (pp. 3–16).
8. Markula, A., & Aksela, M. (2022). The Key Characteristics of Project-Based Learning: How Teachers Implement Projects in K-12 Science Education. *Discip Interdiscip Sci Educ Res*, 4, 2. <https://doi.org/10.1186/s43031-021-00042-x>.
9. Stephen R. Covey (1989) *The Seven Habits of Highly Effective People*. Simon & Schuster. 192 p.
10. Shapiro Jnr., D.H., & Walsh, R.N. (Eds.). (1984). *Meditation: Classic and Contemporary Perspectives* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203785843>.
11. Shapiro, S. L., Lyons, K. E., Miller, R. C., Butler, B., Vieten, C., & Zelazo, P. D. (2015). Contemplation in the Classroom: A New Direction for Improving Childhood Education. *Educational Psychology Review*, 27 (1), 1–30.
12. Tench, P. J., Green, R., Tsemunhu, R., Nobles, K., Truby, W., & Brockmeier, L. (2021). Franklin Covey Leader in Me Program: The Impact on Quality of Work Life and Perceived Relationship Changes between Administrators and Teachers. *National Youth Advocacy and Resilience Journal*, 5(1). <https://doi.org/10.20429/nyarj.2021.050103>.
13. Wentzel, K.R. (1998). Social Relationships and Motivation in Middle School: The Role of Parents, Teachers, and Peers. *Journal of Educational Psychology*, 90 (2), 202–209. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.90.2.202>.
14. Zhou, Chenyue. (2023). The Impact of the Project-Based Learning Method on Students. *BCP Education & Psychology*, 9. 20–25. 10.54691/bcepep.v9i.4603.